

M Ű V É S Z E T

MAROSI ILDIKÓ

Adalékok a Szegedi Szabadtéri Játékok történetéhez

BÁNFFY MIKLÓS ÉS JANOVICS JENŐ RENDEZÉSEI

Ha egy kicsivel több szerencsém van, még személyesen is ismerhettem volna Bánffy Miklóst.

1946-ban egy Turandot-díszletkép dedikációjának tanúsága szerint Molterék vendége Marosvásárhelyen, amikor mint egyházi főgondnok vizitációt tart a városban. Én pár évre rá kerülök a házba, mint legkisebb menyűk. Abban az esztendőben, amikor Bánffy véglegesen távozik Erdélyből – én éppen felvételizek a rendezői szakra Kolozsváron, és szinte ugyanazok az emberek segítik őt a nehéz időkben, akik engem is segítenek, hogy tovább tanulhassak. De sajnos, nem volt elég szerencsém, én már csupán Molterék Bánffy iránti nagy és osztatlan szeretetét örököltem. Ebben a szimpátiában nyoma sem volt a sznobságnak: a szeretetre méltó embernek és a nagy művésznek szólt.

A mi „családi” Bánffy-képünk mellett a legszívemszerintibb a kortársaké közül Kuncz Aladár „rajzolata”. A fiatal Bánffyról 1906-ból így ír: „Fehér nadrágot, könnyű fekete nyerselyem kabátot hordott, művészarcára széles panamakalap vetett árnyékot. A (kolozsvári fő)tér fölé ragyogóan kék nyári ég borult. [...] Úgy él az egész nyári délután az emlékemben, mint másvilági tündöklő látomás. [...] Általában sohasem éreztem Kolozsvárinak. Talán azért, mert mint sokat utazott emberről, öltözékében, szokásaiban leritt a nagyvilágosság. [...] Angliában, Olaszországban s a nyugati külföldön már korán otthonossá vált. [...] A művészetek iránt való érdeklődés modorában jókora közvetlenséget és mindenféle társadalmi érdekhálózatokon fölé való emelkedettséget kevert el.”

1923-ban az idősödő Bánffyt idézve írja Kuncz Aladár: „Hajában már a zord idők hava csillog; leeső franciás bajusza fölé mély ráncok vésődtek, de szemében ugyanaz a bizonytalan, sorsát kutató tekintet él, amely nyilván elárulja, hogy lelke legmélyén erdélyi, és egyenes kivetítése, késői, de közvetlen hajtása annak a nemzedéknek, mely századokkal ezelőtt itt Erdélyben bontatlan intellektussal és akarattal történelmet s műveltséget teremtett. [...] Bárhogyan is: [...], mindig visszavágyott, mindig visszatért ide, mintha titkos erő vonzaná, mintha fontos keresni és betölteni való hívná. [...] Különös és másként cselekvő lélek él benne, mint amilyenhez ma vagyunk szokva. Szinte szerettem volna most, – hogy Kolozsvár megmaradt történeti keretei között magába mélyedve menni láttam, – legtitikosabb lelkét fölrázni s rámutatni arra, ami valójában van körülötte: vajon nem ámult volna el, hogy a városfalak nem állnak, és a tornyos kapun át nem a fejedelem négylovas hintója hajtat a Bánffy-palota felé?...”

De szeretem látni Bánffy Hunyady Sándor szemével is, „amint igazi ázsiai eredetű férfiúhoz illik, szép tatár bajuszt visel, és a bőre olyan sárgásbarna, mint a régi elefántcsont”.

Legtöbbet és legérdekesebbet Kemény Jánosné, a görög–skót származású Augusta Paton tudott mesélni róla. Augusta néni már nagyon öreg és nagyon beteg volt, amikor is egyik utolsó beszélgetésünk alkalmával számomra egy igen hasznosat botlott a nyelve. Tulajdonképpen ez indított az alábbi adatok összeszedésére. Kemény Jánosné sohasem tanult meg tökéletesen magyarul, Bánffy viszont gyönyörűen beszélt angolul, ami Erdélyben, még arisztokrata körökben sem volt túl gyakori. Augusta néni lényéből és mondanivalójából sohasem hiányzott a furcsa, bujkáló, néha finom, néha kegyetlenebb humor, s így az elszólásairól sem lehetett biztosan tudni: mennyi bennük a véletlenszerűség s mennyi a szándékosság. S mindig ő nevetett a legjobban, ha bakizott. Ilyeneket kérdezett például: „Mondd meg nekem, hogyan helyes: fogadja őszinte részvényemet vagy részvétemet?” Vagy amikor elment Farkaslakára a Szervatiuszok készítette Tamási emlékművet megtekinteni, utána azt mondta nekem: „Tudod, azért mégiscsak az a kaptafa az igazi.” Mármint a kopjafa.

De visszatérve a Bánffyról való beszélgetésünkre, valamikor a nyolcvanas évek közepe felé lehetett, Augusta néni közelebb járt már a kilencvenhez, mint a nyolcvanhoz, és hősiiesen küzdött az évek óta ágyhoz kötő nyomorúságával. Bánffy külleméről a jegyzeteim szerint ezeket mondta:

– Olyan igazi magyar. Bajuszos magyar. Középmagas, elegáns, jól volt öltözve, de nem erőltetetten. Angolosan. Angolul beszélünk csak, a bátyámnál is járt Abedinben Bethlen Istvánnal. Mindig mondta nekem: Skócia egy úri ország. Bonchida gyönyörű volt... A toronyban a könyvtár... Fantasztikusan szép antik bútorok, kárpitok, a lépcsőházban a faragott sakkfigurák, ilyen magasak voltak – mutat a vállára, s tegyem hozzá: Augusta néni nem volt alacsony. – Bánffy Miklós és Kemény János jóban voltak, de szerintem átvette a János fényét a Helikonnál. Mikor fiatal volt, Tekére küldték, ez volt a büntetés, mert olyan sokat költött. Ott volt főszolgabíró. Az apja rettenetes szigorú volt, s úgy élt, mint egy herceg. Nem volt szabad például a bejáratig menni az autóval. Rengeteg személyzetet tartott. Egyszer, mikor ott voltunk Bonchidán, táltak récesültet, de a réce hizlalt libába volt sütvé – a libát a személyzet ette. Ilyen jó világ volt akkor. Miklós nagyon szerette az inasát. Jelentette egyszer neki az inas, hogy valami emberek keresik. „Micsoda emberek?” – „Nem tudom.” – „Nem újságírók?” – „Nem hiszem, mert kövérek.” – Így mesélte Bánffy, és óriásikat lehetett nevetni vele.

– Augusta nénivel is – teszem én hozzá.

– Elvette feleségül Váradi Arankát, egy nagyszerű pesti színésznőt, aki csúnya volt, de nagyon szellemes és művelt, és nagyon tehetséges. Bánffy beleszeretett a tehetségébe. Aranka panaszkolta, hogy mióta férjhez ment Bánffyhoz, soha sincsen pénze. Egyszer elmentünk együtt Szebenbe, ahol Bánffy rendezte *Az ember tragédiáját*. Gyönyörű előadás volt, igazi lovakkal.

Szeben? Szeben... Mikor is rendezhetett Bánffy az erdélyi száz városban Madáchat, méghozzá valódi lovakkal?! Nem különösebben foglalkoztatott a dolog, míg aztán egy 1935-ös Pásztortűz átlapozása után, melyben Bánffy Miklós szegedi szabadtéri Tragédia-rendezéséről közölnek képeket – világosság gyűlt az agyamban: Kemény Jánosné Szeged helyett Szebenbe mondott. Szegeden rendezhette csak Bánffy, igazi lovakkal Madách színjátékát. S ettől kezdve, hogy, hogy nem, érdekelni kezdett minden erre vonatkozó írásos nyom.

És valóban Pásztor József *A szegedi szabadtéri játékok története* című munkájában, 1934. augusztus 3-i bejegyzésként ez áll: „A játékok erősen éreztették idegenforgalmi hatásukat. A szállodákban minden szobát lefoglaltak... Erdélyből is jönnek a magyar szellemi élet vezetői. A kolozsváriak autokaron érkeznek a szombat esti premierre. Bejelentették érkezésüket Ligeti Ernő, Kovács László, Marton István és báró Kemény János, kolozsvári szerkesztők és írók. [...] Megérkezett Kádár Imre kolozsvári író és újságíró, a kolozsvári magyar színház igazgatója, aki Kolozsvárott harmincszor egymásután adta elő *Az ember tragédiáját*, és a színi évad legnagyobb sikerét aratta vele.”

*

Miért merült olyan nagyon feledésbe Bánffyinak a színházzal való kapcsolata, rendezői, díszlet- és kosztümtervezői munkája, és ez a szegedi szereplése? Pedig kétségtelen, hogy az 1916-os, IV. Károly koronázásának „megrendezése” mellett, ez lehetett Bánffyinak, a rendezőnek és díszlettervezőnek az egyik legnagyobb fegyverténye.

Az 1916-os ünnepekről, s ezen belül közös munkájukról, Kós Károlynak *Koronázási emlékeimből* c. írásából aránylag sokat tudunk. A kormány Bánffy Miklóst bízta meg a koronázás művészi rendezésével és az ezzel összefüggő külső díszítési munkák „nyélbeütésével” – s ehhez vette maga mellé a négy tehetséges építész: Lechner Jenőt, aki a Mátyás templom belső díszítését kapta, Pogány Móric a Szentháromság szobornak az eskütétel céljára való kiegészítését végezte, Györgyi Dénes és Kós Károly osztottak a Királyi Vártól a templomig vezető útvonalaknak és az azt szegélyező házaknak díszítésén, a kardvágó-domb és az útvonalakra elhelyezendő tribünök megtervezésének és elkészítésének munkálatain.

Bánffy ekkor már hetedik esztendeje (pontosan 1909-től egészen 1918. november 18-ig), a budapesti Operaház és Nemzeti Színház intendánsa, azaz főfelügyeletükkel megbízott személy. A forradalom, majd Trianon eléggé a politikai harcszintérré sodorja hosszú idejét. 1918-ban Károlyi megbízottjaként külföldre utazik, állomásai Bécs, Berlin, Hamburg, aztán Hollandia, ahol már annyira elfogy a megélhetése valója – s otthonról a kommun miatt nem sokat remélhet –, hogy arcképfestéshez fog. Míg haza nem hívja Bethlen István távirata; 1921 tavaszán a Bethlen-kormány külügyminisztere 1922 végéig. Magyarország az ő külügyminisztersége alatt kötött különbékét az Amerikai Egyesült Államokkal, és dőlt el, hogy Sopron hozzá és nem Ausztriához tartozik, s aki felvettette az országot a Népszövetségbe. Közben 1923-tól 1926-ig a Képzőművészeti Tanács elnöke. Rövid ideig még diplomáciai megbízatásokat vállal, majd itthon, Bonchidán egy lovaspólo-sérüléssel fekszik fél évet. 1926-ban végleg hazatelepül Erdélybe, felveszi a román állampolgárságot. Talán ő volt a kevés magyarok egyike, aki nem Romániából repatriált Magyarországra, hanem fordítva.

A romániai földreform után még mindig megmaradt háromezer holdnyi birtoka. 1926. július 6-án teszi le a román állampolgári esküt a román Koronatanács előtt. Állampolgárságot azzal a kikötéssel kap, hogy legalább 10 évig nem politizál. Bánffy ezt be is tartja 1939-ig. Viszont a kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank igazgatósági elnöke, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet sugalmazója, az erdélyi református egyházkerület főgondnoka, az Erdélyi Helikon főszerkesztője stb.

Csak futó pillantást vessünk közben még Bánffy drámaírói munkáira, lévén, hogy az olvasó ezekkel az adatokkal másfelé nemigen találkozhat. Pl. a „Spenót”-ban (*A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*) csak egyetlen mondatot kap: „Irodal-

mi téren a drámai és prózai műfajokat művelte” és ugyanabban a kötetben *A magyar dráma útja* c. fejezetben le sincsen írva a neve. Pedig Bánffy Miklósnak eddig hat színdarabját tartja számon a szakirodalom.

1906-ban Kisbán Miklós néven jelenik meg a *Naplegenda*, mely elnyeri Ady tetszését is. „Érdekes és szép könyv – írja a *Naplegendáról*. Megint egy szimptomája a magyar lélek új, nagyszerű válságának. [...] Nagy gondolat. Buja, költői szép nyelv. Elegancia a fölfogásban. Mitikus és illatos homály. Sok raffinaltság. Megmozgatása sejtéseinknek. Egy modern írás. Szeretettel dicsérjük Kisbán Miklós könyvét. Más nyelven nem volna talán jelentős. Magyarul igen. Jel az új jelek között.” Így üdvözli a bemutatkozó drámaíró Ady Endre a *Budapesti Napló* 1906. április 8-i számában, s 1914-ben a *Nyugatban* (II. 128) visszatér erre és megerősíti a nyolc év előtt írottakat: „Kisbán Miklós *Naplegendájáról* én írhattam annak idején majdnem legelsőnek, s nem bántam meg azóta, hogy megdicsértem akkor a Kisbánt. Tudtam, hogy a Kisbán – gróf Bánffy Miklós, s fájdalom örömmel írhattam meg azt is, mennyivel külön, fogékonyabb, kulturáltabb a jó magyar mágnás a pökhendi szolgabíró-fajnál.”

1913-ban Budapesten a Magyar Színházban mutatják be Bánffy Miklós újabb drámáját, *A Nap Urat*. A *Nyugat* két cikke is kitér az eseményre. Schöpflin Aladár szerint „Kisbán Miklós drámája a legművészibb eszközökkel dolgozó magyar színdarabok egyike, még ügyefogyottságaiban is költő beszél belőle, aki nem mindig biztos az eszközei felől, de botlásai után is talpra tud állni.” (*Nyugat*, 1913, 74–75.)

Lengyel Menyhért, a másik cikk szerzője a drámaíró pályatárrsal még fenntartás nélkülibb ugyanabban a *Nyugat*-számban. „Megvagyunk hatva és rendülve nemcsak a jelenet fényétől és erejétől, hanem attól is, hogy egy új költő jelent meg – és ebben mindig van valami az áldozás és odaadás szentségéből... Pedig ma Budapesten elragadtatva és meghatva lenni nem célszerű. Az egész város és külön-külön minden ember benne csupa székszis. [...] A kávéházakban mindenki megbukik. [...] a jóhiszemű olvasónak a magam jóhiszeműségével kell bizonyosságot tennem róla, hogy a színdarabot rendkívülinek s költőjét nagy írónak éreztem.”

Intendánsként még azt a kockázatos vállalkozást is megengedi magának, hogy saját darabját tűzeti műsorra a Nemzeti Színházban – és végül is diadalmaskodik. Mert mit ír például Krúdy Gyula az eseményről: Magyarország, 1918. dec. 21. „Bánffy Miklós új darabját, *Az erősebbet* játsszák legközelebb a Nemzeti Színház művészei. [...] Az ismeretlen, hó alól felbukkanó magyar drámaíró tehetség helyett tehát jön Bánffy Miklós, akit még mindig nem ismert a céhbelleken kívül eléggé a nagyközönség. [...] Kisbán magyar darabot írt. [...] Jőszemű, ábrándos és önbolondítás nélkül figyel meg a dolgokat. [...] Az elbeszélő művei egy tudós és egy költő alkotásai. Világos nappal írta őket. Jó mélyen bemártotta a tollát. S bizonyosan sokat gondolkozott előtte, mielőtt az első betűket leírta volna. Így dolgoznak azok, akik nem a következő óra mohó sikerének írnak. [...] Szeretem az irodalomban a komoly embereket, akik arra gondolnak, hogy holnap is van a világon, amikor új olvasók jönnek, új szemek nyílnak, és a kritika nem mindennapi borotválkozás, hanem kardsújtás. Ezt pedig nem a főigazgatóról, színpadi szerzők, színészek és színésznők mézeskalács huszárjáról írjuk, hanem Kisbán Miklósról.”

A *Maskara* talán a legvitatottabb darabja Bánffy Miklósnak. A budapesti renaissance színházi bemutatójáról (1926. márc. 18-án) még Schöpflin Aladár is tartózkodással ír a *Nyugat* XIX. 6. füzet 564. oldalán *Kisbán Miklós „bolondsága”* címmel. „Egy válságos helyzettel küzdő szintársulat sok munkája és nyilván, reménye is veszett

kárba az előadással s egy olyan író exponálta magát fölöslegesen, aki íránt régebbi művei miatt respektust éreztünk. Nagyon nehéz sokszor kritikusnak lenni, az ember akaratára ellenére a halottkém gyászos szerepében érzi magát.”

Nem így Kemény János, aki egészen más szempöngből ítéli meg Bánffy szatíráját, amint az egy Molter Károlynak írt 1926-os leveléből kitűnik: „[...] Május hatodikán bemegyek estére Kolozsvárra, ugyanis akkor megy a Bánffy Miklós *Maskarája*. Ha kedved van megnézni, szívesen beviszlek, Vásárhelyen keresztül megyek autóval. Van két helyem a színházban, amiket egymagam sehogysem tudok betölteni, s így szívesen látlak nevetőtársul. (Jeleznem kell tévedések elkerülése végett, hogy nincsen semmi irányú megbízásom, hogy a darabnak propagandát csináljak!) Olvastam a darabot és most már nagyon megértem, hogy Budapesten nem érte el a kellő sikert. Ugyan minden ember valahol megtalálja benne a saját arcát, s ez mindenesetre kellemetlen, különösképpen ha a darabot véletlenül egy szellemes gróf írta, s nem lehet ősturáni, vagy álkeresztényi undorodással agyonütni: »Valami destruktív zsidóbérenc írta!« Aztán Pesten meg igen sokan vannak a Balogghhh de Tiszarücsök, meg a főhercegi allűrös botosinasok és rettenetes nagy urak, akiknek csak a szerep a fontos. Úgy gondolom, hogy azok a nagyvilági hölgyek, akik megnézték a darabot, elvesztették a kedvüket végleg attól, hogy a szerzöt bókokkal rajongják körül. A kritikusokat is végtelenül sajnálom: nincsen a darabnak főhőse, főcselekménye, egysége, söt mellékcelekmények vagy rajzok, epizódok vagy nemtudommicsodák mind hiányoznak belőle. (Kérlek ne áruld el a tanár uraknak, mert ha valaha családom valamelyik tagja iskolába kerül, még el találják buktatni magyar irodalomból!) Egyszóval azt hiszem, élvezned az előadást s jól mulatnánk, annál is inkább, mert te sem vagy semmiféle izmusnak sem a rabja, s ha egy írás jó, tudod azt élvezni minden megkötöttség nélkül. [...] Üdvözöl őszinte barátod, Kemény János”

Még egy adalék a *Maskara* bemutatójához, melyről a Székely Napló 1926. márc. 18-i száma így ír Bánffy Miklós új darabjának szereplői élő alakok? címmel: „Ritkán előzött meg egy oly nagy érdeklődés bemutatót, mint gróf Bánffy Miklós volt külügy-miniszter új darabját, a *Maskarát*, melyet, mint jelentettük, szerdán este mutatott be a Renaissance-Színház. Az érdeklődést fokozta az, hogy állítólag élő és jólismert alakokat írt meg ezúttal Kisbán Miklós. Bánffy tiltakozott, állítólag minden próbán kérte, hogy ne keressenek aktualitást a szerepekben, mégis, mi történt? Somlay Artúr egyszerre csak utánaozni kezdte – Károlyi Mihályt.

– Nem lehet kérem – idegenkedett Bánffy –, tiltakozom ellene!

– Bocsánat! Frigiai sapkával jövök be. Azt mondják rám, hogy szovjet-gróf... Rámismernek kérem, hát én hűen akarom adni azt az alakot...

– Csak típus, nem Károlyi! – erősködött Bánffy Miklós s majdnem otthagya a próbát, mikor végreis megegyeztek.”

1929-ben Budapesten adják elő Bánffy *Martinovics* c. drámáját. A fogadtatása elegyes. A kritikák igen sok kifogást emelnek, s főleg „politikai álláspontjuk hétköznapi elfogultsága szerint magyaráztak bele a darabba mindent, ami bele nem magyarázható” – írja briliáns műelemzésében Reményik Sándor az Erdélyi Helikon 1931. június-júliusi számában. Azért a késői reakció, mert a *Martinovics*-színmű csak 1931-ben jelenik meg Kolozsváron nyomtatásban is, az „Erdélyi Helikon” kiadásában, melyhez Kisbán-Bánffy Miklós 27 oldalon (131–158. o.) terjedelmes, főleg a bemutató kritikusaival vitatkozó írást fűz, *Előszó, amely mégsem az és ezért a könyv végére került* címmel. Érdekes belőle inkább csak a Martinovics keletkezéstörténete: „A Nagy úr megírása előtt és

után többször fogtam hozzá. Nagyrészt megvolt jelenetve azonnal és lényeges változás azon nem is történt. Ma 1912-ben nem vállaltam volna az állami színházak vezetését, mely megbízásnál az opera teljesen lekötötte minden munkaerőmet, már akkor ugyanígy napvilágot látott volna a dráma. Különbösen, mint intendáns a Nemzetiben úgyszemint hozhattam volna ki a saját darabomat. Itt most valaki nagyon gúnyosan közbevetethetné: „hát az *Erősebb*, azt nem a Nemzeti Színházbeliek játszták? A közbeszólónak nem volna igaza: [...] ezt a művet azért írtam, azért hoztam színre, hogy a Várszínházat, melyet akkor állítottam helyre, lanszírozzam és e színdarabot, mint Ábrahám Izráelt, áldozati bárálynak szántam a Kamara-Színház fölavatásának oltárán. Le is ölték és nem igazságtalanul, mert valóban hevenyészett és elnagyolt munka volt, melyet ha több gonddal és nem terminusra kell megírnom, jobban megcsináltam volna.”

Egyébként itt fejt ki, hogy a *Martinovics* témája 1905-től a „munkaforradalom” óta foglalkoztatja. Gapon pópa és a titkosrendőrség állítólagos kapcsolata, a borzalmas pétervári sortűz képe, melyben a cár képét és a keresztet magasra tartó pópa nem sérül meg – erre az alapélményre épül aztán a későbbi számtalan történelmi tanulmánnyal dúsitott téma.

Az utolsó bemutatója Kolozsváron van Bánffy Miklósnak, ahol 1946. okt. 29-én a Magyar Színház művészei Poór Lili rendezésében és Szakács György díszleteiben vizsik színre az *Ostoba Li* című szatirikus vígjátékát.

A Világosság 1946. okt. 28-i számában Bánffy elmondja a darab keletkezésének történetét. „Megírásra akkor ért meg a téma, amikor a Sztójay-kormány alatt a Gestapo érdeklődni kezdett lakásom felől. Erre összecsomagoltam, lejöttem Bonchidára, ahol 1944 júniusában novellának dolgoztam fel. Darabot nyáron írtam belőle. Az előre látott pusztulás keserősége fejlesztette ki bennem a témát. Láttam jönni a kikerülhetetlen megsemmisülést, s láttam, ahogy nő Li ostoba alakja.”

A címszerepet az a Kovács György játszotta, aki nem sokkal azelőtt tért vissza Svájcából Erdélybe, Kemény János hívására.

A hat bemutatott Bánffy-színmű mellett talán létezik még egy hetedik is. Bánffy Miklós 1944. szeptember 8-i dátummal, a front közeledtével, közvetlenül az orosz csapatok Kolozsvárra való bevonulása előtti napokban, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában nagyobb mennyiségű iratot helyez el „kezelés és megőrzés céljából”. A levéltárban szerepel egy „Irodalmi anyag” fejezet is. Talán e között lehet az a Krisztus-dráma kézírata is, melyet Bánffy egész életén át írt és javított, s amelyet kért volna vissza a Romániából való végleges eltávozásakor, de megtagadták, lévén, hogy közben a múzeum anyagát államosították. Így mondta nekem az a Teleki Ádám, aki nagyon közel állott Bánffy Miklóshoz, s a kitelepedése előkészítésében és lebonyolításában segítségére volt. Én az 1944-es Átvételi elismervény alapján igen sokfelé kerestem az iratokat Kolozsváron, eredménytelenül. Remélem, egy utánam jövő kutatonak nagyobb sikere lesz.

1932-ben a Nyugat decemberi számában azt írja Cs. Szabó László az emlékiró Bánffy-ról, hogy „Hangja a társadalmi elsőbbségben és vagyoni erőben biztos, egykedvű hang, melyből a rang nyugalma árad, fesztelen magatartása nem ismeri a csukott ajtó, a megalázó előszobák s a szegény öregség rémét.”

1944 és 1949 között ezeket is megismerte Bánffy Miklós az ő szeretett Kolozsvárjában, amelyet hogy nem romboltak le értelmetlenül a háborús lövedékek, abban neki oroszlanrésze volt. Tudták is azt róla, s nagy árat fizetett érte – legelőször még 1944 kora őszén – Bonchidát.

„Kölyök korom óta színház bolondja voltam és később, midőn érett fejjel hat és fél évig az állami színházak élén állottam, az a viszony elmélyült, tudatosabbá lett. E munkám közben sokat tanultam, mert minden scenikai ismeretet meg akartam szerezni, hogy annál hathatósan szolgálhassak. Ezidőben nagyon szerettem volna a *Tragédiát* megújítani, mely akkoriban a régi Paulay-féle rendezésben ment. A maga korában kitűnő rendezés, mely természetesen csupán korának technikai felkészültségével számolhatván, ebből a szempontból kissé már avult volt. Az első két évemet azonban az opera megifítása foglalta el, azután pedig kiütött a világháború, mely minden nagy-szabású tervnek gátat vetett. Ezért akkor nem kerülhetett sor a fölújításra” – írja többek között Bánffy Miklós *Az ember tragédiája a színpadon* című, az Erdélyi Helikon 1934. februári–márciusi és áprilisi számában, folytatásokban közölt tanulmányában.

Kovács László, az Erdélyi Helikon szerkesztője, aki egyben az Erdélyi Szépművészeti Céh ügyeit is intézte, egy későbbi, 1943-ban megjelent Bánffy-ról szóló tanulmányában, annak rendezői munkásságáról írva találóan állapítja meg: „A kormány kívánságára mint intendáns az állami színházak élére kerül. Mintha a sors rendelkezése volna: a feladatban egymás mellé kerül a közélet embere és a művész. Többirányú művésztörekvése, nagy szellemi kultúrája – azt lehetne mondani – majdnem szintézist kap e hivatásban. Kétségtelen, hogy Bánffy a színpad művészetének egyik legnagyobb magyar mestere. Döntő munkája azonban ezen a téren is, mint sok más ügyben, inkább csak befelé-tudott volt.”

Ezt a „befelé-tudottságot” erősíti meg Kós Károly is: „Azt már kevesen tudják, hogy Bánffy Miklós az elmúlt (első) világháború előtti évtizednek talán leghozzáértőbb, minden esetre legsokoldalúbb magyar színházi szakembere volt. Természetes azonban, hogy amikor a budapesti Nemzeti Színháznak majd az Operaháznak kormánybiztosa lett, a közvélemény általában nem a hozzáértőt tudta benne, hanem a – dilettáns magánást. Miről azonban Bánffy Miklós igazán nem tehet. Operaházi intendáns korában derült ki az is, hogy nemcsak díszlet- és kosztümtervező, hanem világviszonylatban is elsőrangú és modern díszlet- és kosztümtervező.” (Kós Károly: *A gazda*. Az Erdélyi Helikon 1943. októberi, Bánffy Miklós hetvenedik születésnapját ünneplő száma.)

Viszont ez a bizonyos „befelé-tudottság” – vagyis, hogy Bánffy nem sokat törődött a halhatatlanság apró-cseprő alkotóelemeivel – igen megnehezíti vagy nagyon is izgalmassá teszi a későbbi kutató számára a színház és az író (képzőművész, illusztrátor, kosztüm- és díszlettervező, rendező stb.) kapcsolatának bemutatását. Képzetelemben sokszor már mint kaján varázspálcás Prospero, úgy villan fel egy-egy újabbban feltárt, megfejtett, bizonyított tény mögül alakja. S mennyi felfedezést ígér az a fejezet is, amit én magamban *Bánffy a képzőművészetben* címmel tervezek már évek óta! Valóság-gal diadalt éreztem ezen a bonchidai Prosperón, amikor megfejtettem, hogy ki rejtezkedik a Ben Myll név mögött is. B. M., azaz Bánffy Miklós. A *Bibliographia Hungarica* 1921–1924. V. 78. oldalán pontosan ez olvasható: „Myll, Ben. *Fresques et frascques* (A génuai konferencián szerepelt államférfiakról készült 21 karikatúra) Bp. 1923. Rózsavölgyi 4 Bibliofil kiadás”. Talán a nagyon jól informált Kovács László sem tudta egészen pontosan, ti. az előbb idézett tanulmányában ezt írja: „Külügyministerségének... művészi emléke a génuai konferencián részt vett diplomatákról készített remek karikatúra-albuma. A Lipcsében, zárt példányszámban kinyomott és álnéven megjelent album mint képzőművésznek talán legkimagaslóbb műve.”

De kanyarodjunk vissza a színházhoz.

A budapesti, első világháború előtti intendánsi működéséről Illés Endre *A dilettante* (Bánffy Miklós) című írásából tudhatunk meg lényeges adalékokat. Abból az írásból, amit én már a címe miatt is, de a Bánffyhoz méltatlan vállveregető hozzáállásból is elég sok fenntartással fogadok, Kós Károllyal teljes egyetértésben, aki ezt az emberfajtát (mármost az Illés Endre-félét), nemes egyszerűséggel sakálnak nevezte egy Áprily Lajoshoz írt és a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött levelében. A kortársak emlékezetében ugyanis egész más Bánffy–Illés Endre kapcsolat emlékei élnek. E szerint a „nagyurat” s a bőrdíjait lakáji alázatossággal cipelő Illés Endrét fényképezi az emlékezet és nem azt, aki a következő nonszenszet írja:

„Bánffyt így fényképeztem le magamnak abban a régi, tengermélyi világban. Éppen végrehajtóbizottsági ülést tartunk – (ugyanannál a kiadónál dolgoztam magam is).” Hát már ez is sántít, nem is kicsit. Hogyan dolgozott volna Bánffy valaha, valahol a negyvenes években valamelyik kiadónál? Egyáltalán, hogy Bánffy valaha valahol „dolgozott” volna, alkalmazott lett volna, mint Illés Endre?! Esetleg részvényes vagy igazgatótanácsi tag, vagy elnöki tanácsos, vagy valami hasonló lehetett volna... Ez nem jelenti vagy zárja ki azt, hogy nem dolgozott volna életében rengeteget, de nem így...

De jobb híján fanyalodjunk Illés Endrére.

Az 1916-os koronázás sokkoló jelenetével kapcsolatban, amikor is Bánffy a ki-tüntetendő, legszebben dekorált ötven tisztként mankós, féllábú, félkarú, féltüdejű, ezüstgégéjű hadirokkantakat vonultat fel, mankókopogással és szaggatott, fityülő lé-legzettel, a harcteret, lövészarkot felidézve. Az Aranysarkantyús roncsok felvonultatá-sáról azt mondja Bánffy:

– Díszlet- és kosztümtervező voltam. Hát lemondhattam erről a hatásról?

*

Az *Illés Endre* rögzítette, Bartókkal kapcsolatos visszaemlékezések is igen lényeg-esek:

– A Nyugat egyik számában olvastam Balázs Béla táncjátékát, *A fából faragott ki-rályfit*. Baletteket kerestem éppen az Operaháznak, ez megtetszett. Ismertem Balázst, megkérdeztem tőle, van-e már a balettnek zenéje? Van, mondta ő. Bartók Béla írta. Meghallgathatnám? Semmi akadálya, felelte. Aztán kiderült, hogy mégis van egy kis akadálya. Bartók csak ezután fogja megírni a zenét. Sokáig írta, türelmesen vártam.

Iktassuk ide Bartók Buszija Jánosnak Belényesre 1917. május 6-ról kelt leveléből az ezzel kapcsolatos részletet.

„Sok egyéb bajom mellett a román invázió idejében feleségem és fiam éppen Marosvásárhelyt volt látogatóban egy katonaoorvos rokonunknál. Katonailag menekültek vagy 3 hétig [...]. Valószínűleg a menekülés alatt szerezte a feleségem a betegségét – tüdőcsúcshurutot –, amely miatt Újtátrafüredre kellett mennie 2 hónapra. Keresztúron nincs se tej, se vaj, se semmi. Most mégis egyelőre hazajön, majd meglátjuk, hogy boldogulunk. – Ennyi baj közepette igazán alig tudtam az Operaház számára egy egy-felvonásos táncjátékot kézre írni: még nyugalmas időkben is óriási egy munka, nem-hogy ennyi gondban. És mikor nagynehezen megvoltam, akkor következett csak a hadd-el-hadd: annyi mérhetetlen vesződség, bosszúság az Operaháznál, amiről ember-nek nem lehetett fogalma. Mi a m. kir. Operaház? Augias istállója, csupa disznóság szemétdombja, zűrzavarok tanyája, fejetlenség tetőpontja, ahol csak egyetlenegy em-bernek van tekintélye és rendelkezési joga még mindenféle bagatellügyben is: a kor-mánybiztosnak, de viszont ez a – különben jóakarátú és v. b. t. t. úr – ritkán néz be a színházba.”

„Aztán megvolt a zene, meghallgattuk – folytatja Bánffy a visszaemlékezést Illés Endre variációjában. – A karmesterek is hallották. [...] Hét karmestere volt akkor az Operának és egyik sem vállalta, hogy eldirigálja Bartók balettjét. [...] Így hát a nyolcadikra kellett bíznom, a vendég-karmesterre, az olaszra, az idegenre, Egisto Tangóra. Hát nem szégyen? De Tangónak is voltak feltételei. Legalább harminc próbát követelt. Harminc próbát akkor, amikor a nagy szimfonikus koncerteket az Opera karmesterei néha próba nélkül is eldirigálták. De Tangóval nem lehetett alkudni. [...] A végén kiderült, hogy három és fél hónapig próbált. Amit Tango a zenekarral csinált, az csoda volt. Ahogyan a balett a bemutatón elhangzott, az Bartók volt, az igazi Bartók, pedig milyen hihetetlen alakokkal kellett dolgoznia!...”

Ugyanerről Bartók így ír édesanyjának 1917. március 21-én:

„[...] Tangót ne szidd, ő a legjobb karmester, akivel eddig dolgom volt. Ő csak azért nem vállalta akkor az idei előadást, mert – mondta –, ehhez 30 próba kell, márpedig ki akarják még hozni Violantát, Ábrányi operáját és tudjsten mi mindent még. Hozzá még 5 elmaradt filharmóniai hangverseny próbáival együtt. Ezt mondta ő! És most Violantát és minden egyebet levettek a műsorról, a filharmónikusok próba nélkül (!) rendezik koncertjeiket, Tangónak a »kegyelmes úr« megígérte a 30 próbát. Gondold csak meg, 30 próba!”

„A karmesterek után sorra jöttek hozzám a zenekari árokból az elsőhegedűsök, a mélyhegedűsök, a fagottosok, a fúvósok, s mind fizetésemelést kértek, hogy ilyen zenét kell játszaniok. Col legno játszunk, méltatlankodtak a vonósok: percekig a vonó fájával ütögetjük a hurokat, tönkre megy a hegedűnk, [...] – folytatja Bánffy visszaemlékezéseit. – Hevesi Sándor akkor már átment a Nemzeti Színházba, új főrendezőm volt. Ez az ember kijelentette, hogy ő nem rendez bukásokat és botrányokat. A balettnak végül is nem volt rendezője, csak Balázs Béla próbálkozott egy-két instrukcióval a színpadon. A primaballerinám elől bujdosnom kellett, hetenként felmondott. Az újságírók azzal kedveskedtek: igaz-e, hogy csak azért ragaszkodom Bartók balettjéhez, mert én terveztem a díszleteit?

Így volt. Én terveztem a díszleteket, én rajzoltam meg a ruhákat. De csak ezért mutattam volna be a *Királyfit*? Szamárorrdítás, ahogyan Szász Károly mondja a magyar Shakespeare-ben. Mert hiszen én terveztem az Operaház bemutatójának díszleteit, azokat is, amiket Bartók miatt ki kellett söpörni a játékrendből, azon a tavaszon, tizenhétben.

Most már bevallom, én sem értettem egészen, mit mond Bartók a *Királyfi*ban. Lapoztam a partitúrát, és láttam, finom sejtelmes C-dúr előjátékkal kezdődik ez a mese. Vagy talán ballada? Azután meredeken emelkedik, de végig megmarad benne a sejtelmes titokzatosság, és így végződik a játék, pasztorál-hangulattal. A hegedűk fent járnak a csillagok között, de a megtalált szerelemben és boldogságban mégis valamilyen szomorúság szól. Kicsi színpadot terveztem hát ennek a finom mesének, de mikor Tango intésére a próbákon megszólalt a zenekar, kiderült, hogy a Niagara ömlik le a színpadra és a nézőtérre. Szűk lett a színpadom, Bartók muzsikája szétfeszítette. És ilyen volt a siker is.”

Csak néhány sor *Reinitz Bélának* a *Népszavában* 1917. május 13-án megjelent méltatásából:

„Tango [...] nagy és megbecsülhetetlen szolgálatot tett ezzel a munkájával a magyar művészetnek. A színpad igen szép. A díszleteket Bánffy tervezte [...] A külső siker frenetikus, szinte tomboló volt. Szerzőket, karmestert, színészeket több mint hússzor hívták a lámpák elé.”

A fából faragott királyfi, 1917. c. írásában Bartók hálasan nyugtázza a sikert:

„[...] Köszönettel tartozom még azért is Tangónak, hogy a zenekar betanításán kívül a színpadot is állandóan szem előtt tartotta. A magánszereplők ugyancsak megható kitartással és lelkesedéssel végezték nem könnyű feladatukat, gróf Bánffy Miklós, a díszletek és jelmezek művészi megtervezője pedig nagy szeretettel támogatta munkájukat.”

Mit feleltem végül is a karmestereknek – folytatja Bánffy –, zenészeknek, rendezőknek, balerináknak, újságíróknak, kritikusoknak? Hogy rögtön elkértem Bartók régen visszautasított, pályázatokon elbukott operáját, a *Kékszakállút*. A következő évben, tizennyolcban bemutattuk azt is.”

Összegyűjtött íásaiban Bartók erre is szintén kitér:

„*A kékszakállú herceg vára*” című misztériumot 1911 márciusától szeptemberig zenésítettem meg. Ez az első színpadi és egyúttal első vokális művem. Az akkori viszonyok nem voltak alkalmasak arra, hogy művemet előadhassam, úgyhogy csak „*A fából faragott királyfi*” színrekerülése után mutattam be Bánffy Miklós grófnak és Tango karmesternek. Nagy hálával tartozom nekik, hogy fáradságot nem kímélve ilyen elsőrangú előadásban hozták színre. Haselbeck Olga és Kálmán Oszkár olyan tökéletesen éneklék szerepeiket, hogy az előadás teljesen utolérte elképzeléseimet. *Bartók Béla*”

*

A díszlet- és kosztümtervezést tanulta-e külön valakitől Bánffy – erre egyelőre nem találtam adatokat, még utalásokat sem. Viszont a nagy mestere, aki a rajzolás és festés titkaiba bevezette, akihez éveken keresztül áhítatosan járt az ifjú Bánffy Miklós egészen az érettségiig; Székely Bertalan volt. A budapesti Rajztanárképzőben, Székely Bertalan atelierjében töltött órákról, az önmagával örökösen elégedetlen nagy mesterről senki olyan érzékletes és értő tanulmányt nem írt, mint a valamikori hálás tanítvány: Bánffy Miklós az Erdélyi Helikon 1935. decemberi számában.

Bárdos Artúr talán az egyetlen, aki Bánffy Miklós Operaházi díszlettervezői munkájának külön cikket szentel a Nyugat 1913. I. 391. számában *Bánffy Miklós díszletei* címmel. Ebből idézem az alább következőket:

„Meg kell állapítani, hogy egy idő óta az Operaházban és a Nemzeti Színházban látjuk végre nemcsak a legdrágább, hanem a legmaibb és legművészibb díszleteket is. A két öreg, nehézlépésű állami színház ebben most elől jár, legelől.

Bizonyára nem tévedünk, hogyha ezt a lényeges és pontosan ennek a szezonnak a kezdete óta megállapítható változást – melynek különösen az Operaház legszebb sikereit köszönheti – gróf Bánffy Miklós legszemélyesebb közreműködésének tulajdoníthatjuk.”

*

Bánffy Miklósnak a koronázási ünnepségek mellett a legnagyobb szabású szcenikai munkái a szegedi szabadtéri ünnepségeken *Az ember tragédiája* 1934-es és 1935-ös rendezései lehettek.

Első maradandó színházi élménye Bánffynak egy Tragédia-előadás volt. Serdülő kora óta minden létező és látható Tragédia-előadást megnézett. Így 1934-ben a budapesti Nemzeti Színházban a Horváth Árpád rendezésében és Bécsben szinte ezzel egy időben Mohácsi Jenő fordításában és Röbbeling rendezésében a Burgtheaterben látható előadásokat. Részletesen és érzékletesen számol be róluk az Erdélyi Helikon 1935-ös évfolyama február-március és áprilisi számaiban, s a bevezetőben még azt írja: „A látottak hatása alatt újra feléledt bennem az az elképzelés, ahogy egykor én gondoltam volna el a *Tragédia* színpadi ábrázolását. Minthogy erre a jövőben aligha fog sor kerülni, következő számunkban ezt fogom elmondani.” A tanulmány harmadik, 1934-es

áprilisi részében, a lábjegyzetben már azt olvashatjuk: „A szegedi szabadtéri előadásra, melynek rendezésére e sorok íróját újabban fölkérték, ez nem vonatkozik, mert a szabadtéri játéknak egészen más föltételei és más rendű lehetőségei vannak.”

Feltételezésem szerint a szegedi vendégszereplésben, a szegedi meghívás elfogadásában kétségtelen szerepet játszhatott Bánffy Miklósnak a Klebelsberg Kunóhoz fűződő barátsága. S bár a régi barát ekkor már halott, de városépítő munkájának folytatásában, egykori közös célkitűzéseik valóra váltásában és továbbélteséért érezhette Bánffy fontosnak a meghívás elfogadását.

Közös munkáikra csak néhány adalék: Bánffyt nagyon érdekelte és izgatta a Kelet, Timur Lenk mecénás-művészpártoló munkájától a keleti lótenyésztésig. Barátja, Klebelsberg Kunó ösztönzésére, József Ferenc főherceg védnökségével 1916-ban megalakul a konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, melynek előkészítéséért Bánffy többször is járt Konstantinápolyban és Szófiában. Így az első világháború előtt török és bolgár fiatalok tanulhattak Magyarországon, és viszonzossági alapon – például Kós Károly – ugyanebben az időben ösztöndíjjal Kelet művészetét tanulmányozhatták. Ugyancsak Klebelsberg kérésére vállalta el Bánffy Miklós az Országos Magyar Képzőművészeti Tanács elnöki tisztét is. Ezen kívül mindketten tagjai voltak Bethlen István kormányának, s egyaránt baráti szálak fűzték őket a miniszterelnökhöz. Nem csoda, ha a Trianon utáni, anyaországtól elszakított Erdély szellemi emberei egyek a Klebelsberg halála miatti gyászban, aminek az egyik legszebb, a lényegét legjobban megfogalmazó megemlékezése Berde Mária: *Egy nagy halottról* (Pásztortűz, 1932. dec. 15–31.).

*

Az erdélyi magyar sajtó megkülönböztetett, nagy odafigyeléssel kíséri a harmincas évek elején a szegedi szabadtéri játékokat és az ott szereplő rendezőinket, színészeinket, díszlettervezőinket. Természetesen ezek között is vezető helyen áll az Ellenzék. Ne felejtjük el: Bánffy Miklós a lap fő részvényese.

Valószínű, hogy Bánffynak az Erdélyi Helikonban közölt, a *Tragédiát* elemző cikksorozata alapján kapott lábra az a hír, amit a Pásztortűz 1934. március 31-i számában közölnek és egyben cáfolnak is.

„A csodálatos szegedi díszteren erdélyi ember, Bánffy Miklós gróf fogja rendezni augusztusban *Az ember tragédiáját*. A pesti, bécsi előadás után nagy érdeklődés előzi meg az új kísérletet. Persze, támadás is érte az új rendezőt. A támadás félreértésen alapszik. Bánffy megnézte a bécsi előadást s rögtön híre kelt, hogy már megszerezte a Salmhofer kísérozénáját a szabadtéri előadáshoz. Magyar érdek hangoztatással került elő Buttykay és Erkel kísérozénája. Bánffy Miklós nyilatkozott is már: Erkel és Buttykay zenéje nem szabadtéri előadáshoz készült. Neki az a terve, hogy egy fiatal hegedűművésszel írassa meg *Az ember tragédiája* szabadtéri magyar kísérozénáját.”

Szeged és Salzburg összevetéséről beszélget a tudósító az Ellenzék 1934. augusztus 14-i számában is. *A szegedi Dóm-teret már úgy építették föl, hogy alkalmas legyen szabadtéri játékok rendezésére* címmel.

„Egyik budapesti napilap munkatársa beszélgetést folytatott Bánffy Miklóssal, a szegedi *Az ember tragédiája* napok alatt európai hírűvé vált rendezőjével arról, hogy kifejlődhetik-e Szeged városa a magyar Salzburggá? Bánffy Miklós gróf összehasonlított válaszában Szegedet Salzburggal.

– A szegedi Dóm-teret Klebelsberg Kunó gróf kultuszminisztersége alatt, az ő művészi érzékére támaszkodva már úgy építették fel, hogy alkalmassá váljék szabadtéri játékok rendezésére. A szegedi Dóm-teret pontosan négyszer akkora, mint a salzburgi,

és így sokkal több lehetőséget nyújt a színpad és a nézőtér felépítésében is. A tér akusztikája, mint bebizonyult, kitűnő. Maga a város elsőrangúan elérhető, most épül ki a nemzetközi autóút, közel esik a magyar fővároshoz, kitűnő vonat-összeköttetése van. A város hotelkultúrája, éttermeivel, a Tisza-strandjával minden tekintetben kielégítheti a külföldi igényeket is. Leszögezhetjük tehát, hogy igenis, Szeged minden tekintetben alkalmas arra, hogy itt fejlődjék ki a magyar Salzburg.

Arra a kérdésre, hogy *Az ember tragédiája* a legalkalmasabb darab-e szabadtéri előadásra, így válaszolt Bánffy Miklós gróf:

- *Az ember tragédiája* a legdrámaibb és legszínpadibb dráma, mely sokkal jobban érvényesül szabadtéri előadásban, mint teszem a Faust második része. Jó darabokat adva, jó előadásban kétségtelenül sikert érhetünk el még azoknál is, akik magyarul nem tudnak és nem érthetik meg a szöveget. Mindenesetre fontos a darabok megválasztásának kérdése.

Hevesen tiltakozott az ellen gróf Bánffy Miklós, hogy más városok is kövessék Szeged példáját, és szabadtéri előadásokat rendezzenek.

- Ez éppen olyan - mondta -, mint mikor egy utcában jólmenő cukorkaüzlet nyílik, mire azonnal még 3 ilyen üzletet nyitnak meg és a vége, hogy mind a négyen tönkremennek. Ezt a fenyegető veszélyt látom én a városok versenyében. Egyetlen megoldás lenne, hogy a városok specializálják magukat valamire. Szeged például, tekintettel a nagyszerű Dóm-térre, kizárólag *Az ember tragédiáját* és passiójátékokat nyújtana. Tata alkalmas balettek, tündérjátékok előadására. Debrecen Nagyerdejében és a Hortobágyon megvalósulhatna egy remek-szép *Szentivánéji álom* előadása. A városoknak be kellene osztaniuk egymás között játsszási idejüket, és így nem következhetnék be az a veszély, hogy egymást ütik agyon."

Ugyancsak az Ellenzékben, az 1934. augusztus elsejei számban az *Érdeklő talán* című állandó rovatban arról számolnak be, hogy „gróf Bánffy Miklós és a szegedi szabadtéri játékokban közreműködő rendezőtársai leiratot kaptak a magyar kultusz-minisztériumból. A leirat meleg szavakkal emlékezik meg arról, hogy a rendezőség a szabadtéri játékok terén milyen úttörőmunkát végez. (Főrendező: Bánffy Miklós, rendező: ifj. Oláh Gusztáv, segédrendező: Sarlai Imre.)"

Bánffy 1934. július 15-én kezdi meg az effektív rendezői munkát, az 500, főleg ínségmunkásokból és egyetemi hallgatókból verbuvált statisztával. A főszereplők a Bánffy tervezte új jelmezeket kapták.

*

Augusztus 4-én zsúfolt nézőtér előtt tartották az első előadást. Augusztus 9-én Kurt Schuschnigg, feleségével és kíséretével szintén megtekintette a Tragédiát. Ebben az évadban összesen nyolcszor játszották *Az ember tragédiáját* Szegeden, a Dóm téren. Valamelyik előadáson jelen volt - Bánffy meghívására - Octavian Goga is.

Minden kétséget kizáróan ez a színházi élmény adhatta meg a végső lökést Gogának arra, hogy az annyi évig csiszolt-formált madáchi szöveg román átköltését végre közzétegye. „Madách halhatatlan művének román nyelvű fordítása elsőrangú irodalmi esemény *Az ember tragédiájának* történetében. [...] Egy nép, mondhatni, első poétája ülteti át a maga nyelvére. Átülteti, közvetlenül, segítség nélkül a saját tudásának egyéni visszhangjára. [...] A fordításon meglátszik, hogy valóban szívügye volt. [...] Csak így lehetséges, hogy ilyen tökéletes utánköltéssel lép meg minket. [...] És még egyet. E fordítás emberileg is nagy tett. Ebben a mai gyűlölséggártó világban örömpesze kell megéreznünk, hogy a művészet örök értékei összekapcsolják az embert,

arany glóriája egybefonja őket mind a Parnassus ragyogó csúcsán. Az Erdélyi Helikon ez alkalommal szeretettel üdvözli Goga Octaviant.” Így nyugtázza Bánffy Miklós a lap 1935. januári számában a Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II.” kiadásában könyv alakban is megjelent Emeric Madách *Tragédia Omului* című Octavian Goga-fordításkötetet.

*

A *Tragédia* Bánffy-rendezéséről az erdélyi olvasóknak az Ellenzékben Sz. Veress Jolán számol be részletesen a *Filléres vonaton Szegedre* (1934. aug. 11.) c. riportban, az Erdélyi Helikonban pedig a kor egyik legnépszerűbb publicistája és drámaírója, Bibó Lajos ír *Az ember tragédiája szegedi szabadtéri előadása* címmel a folyóirat 1934. augusztusi-szeptemberi számában.

„Budapest. (Az Ellenzék tudósítójától.) Filléres gyors indul a Nyugati pályaudvarról. Ezt a filléres gyorsot Madách-vonatnak nevezik, mert ellentétben a Szegedi Hét-re induló többi kedvezményes vonattal, melyeknek utasai több időt tölthetnek Szegeden, ez a vonat alig két órával az előadás kezdete előtt érkezik Szegedre, s a *Tragédia* után azonnal indul vissza. Budapest és Szeged között meg sem áll. [...]

A Dóm-tér a magyar Szent Márk-tér. Ugyanolyan zárt, négyszög alakú, festői és árkádós. [...] Fényes, előkelő közönség tölti meg a széksorokat és a térre épített tribünöket. Gyönyörű este van, a hold, mely az utolsó éjjeleken a hajnalig tartó fénypróbát zavarta, láthatatlan. [...] Mint erdélyi is repesően büszke voltam. *Az ember tragédiája* szabadtéri előadásait világhírűvé akarják tenni, s ezt azzal biztosították, hogy főrendezőnek gróf Bánffy Miklóst, a legsokoldalúbb erdélyi művészt hívták meg. És rendezése még a rajongó várakozást is messze fölülmúlta.

Éva Tőkés Anna, Ádám Táray Ferenc. Ők is Erdélyből indultak! Lucifert Csor-tos alakítja. [...]

»Reinhardti, reinhardti...« – rebegik körülöttem elbűvölten, s én haragszom rájuk: van egy Bánffy Miklósunk, aki egyénien a legtöbbet adja, ami lehetséges... »Bánffy, Bánffy...« ezt kellett volna sottognia a közönségnek, s nem bókként is idegen értéknek verni a hírét.

– Bánffy Miklós grófot hol találom meg?

– Fenn van a világítótoronyban, ott irányítja a fényeket.

Az Ember küzdj és bízza bízál után újra megszólalnak a harangok s a bizakodás ünnepi, szent hangjai zengik át a teret, a várost, a világot. Sz. Veress Jolán”

*

Bibó Lajos cikkében a következőképpen számol be szegedi élményeiről:

„Augusztus 4-e emlékezetes napja marad Szegednek. Magyarország második legnagyobb városának. S szegedi hét keretében ezen a napon volt *Az ember Tragédiája* első szabadtéri előadása. A játékot a hét előadáson több mint ötvenezer ember tekintette meg, az ünnepi hét alkalmából megjelent Szegeden Schuschnigg osztrák kancellár is, a magyar kormány képviselői, több ezer külföldi, a környékről és az ország különböző részeiről a magyar irodalom és magyar kultúra valamennyi lelkes híve, tisztelője és támogatója. A hatalmas arányú demonstráció befelé hódolat volt Madách szellemének, kifelé pedig bizonyágtétel a teremtő magyar génus élő és munkáló erejéről. [...]

Szeged kulturális vezetői évek óta folytatnak felbecsülhetetlen lelkes agitációt és munkát, hogy a nagy alföldi metropolist olyan kedvező kulturális szerephez juttassák, amely eredményeiben az őt megillető pozícióba emeli a nagy magyar várost.

Ma már nem vitás Magyarország közvéleménye előtt – mondotta Szeged egyik vezető egyénisége –, hogy Szeged van hivatva Magyarországon betölteni azt a kulturális jelentőségű pozíciót, amelynek külföldön büszke letéteményesei Oberammergau, Salzburg és Bayreuth. [...]

A szabadtéri játékok várakozáson felül hatalmas országos sikert eredményeztek és a rendezőbizottság ekkor végleg elhatározta, hogy a szabadtéri játékokat állandósítja és intézményesíti. Intézőbizottság alakult, melynek tagjai lettek Balogh István dr. alsóközponti plébános, Hunyadi Vass Gergely dr., Lengyel Vilma, Pásztor József főszerkesztő és Rácz Antal. Az ország figyelve a szegedi játékok felé fordult. Ez év júliusában megalakult a Szegedi Szabadtéri Játékok Barátainak Társasága. A rendezőbizottság előkészítő munkájának kimagasló mozzanata volt az, hogy megnyerte az előadás rendezésére Bánffy Miklós gróf volt külügyminisztert, az állami színházak volt inténdását, a magas kultúrájú, művészelkű, hatalmas koncepciójú irodalmárt, a modern színjátszás egyik legismertebb pedagógusát.

A játékot tehát az ünnepi hetet előkészítő bizottság fölkérésére Bánffy Miklós gróf rendezte. Mint nyilatkozatában kijelentette, abból az elgondolásból indult ki, hogy a költeményben csupán három valóságos szereplő szerepel: Ádám, Éva és Lucifer. A többi, ami a darabban előfordul, csupán álom, látomás. Ezt az álomszerűséget akarta hangsúlyozni. A színpadot is ennek a rendezői gondolatnak és írói felfogásnak megfelelően konstruálta meg.

Három teljes hét éjjelt-napot egygyétező munkájával fáradt Bánffy Miklós gróf, hogy mélységesen zseniális elgondolását a tér, az ötnívójú színpad, a káprázatos fényhatások, a tömegben hullámzó statisztéria és végül a játék helyes irányításának bekapcsolásával megvalósítsa, s az eredmény minden tekintetben igazolta. A vizionárius sík, amelyet úgy térben, mint időben csupán látszólag rögzített a háttérül szolgáló templom, a vetített és épített dísztet, azzal az illúzióval, hogy fölbresztette az érzelkek mélyén a végtelen érzetet, teljessé, egész homályában és egész sejtlemességében érvényre juttatta az álomszerűséget. A rendezésnek ez a mű legigazibb szelleméhez igazodó művészi és írói hűsége eleve élet vette a bántó deklamációnak, áttetszőbbé tette a mű filozófiai részét, közvetlenebbé szárnyaló költőiességét. Mértéket és stílust adott, amely mindvégig az elgondolás előkelő tartózkodását követte. Ezzel a felfogással Bánffy Miklós gróf kiemelte Madách halhatatlan remekét abból a mesterségesen elkent homályból, amelyet az addigi rendezés túlfűtött egyéni ambíciói és a mindenkorra való új felfogás rögtönöztek a drámai költemény körül. Hetven esztendő ennyi sikertelen és helytelen útra elinduló, jóhiszemű, de téves kísérlete után a szó hatalmával, a dráma megrendítő egyszerűségével végre igazán és végérvényesen színre alkalmazta *Az ember tragédiáját*. Hozzáférhetővé tette a remekművet, föltárta, megmutatta, a dráma csaknem apokaliptikus világába helyezte a játékot – henye stilizálás, koturnus, ködös magyarázat helyett.

Az ember tragédiájának ez az ihletett értelmezése ma a Madách-kultusz leghatalmasabb eredménye.

A mérleg csaknem hihetetlen eredményt mutat. Hozzávetőleges becslés szerint több mint ötvenezer ember tekintette meg a szabadtéri előadást. Ez a valószínűtlennek tetsző szám azt jelenti, hogy a mű szellemét, formai megfogalmazását és az egész drámai költemény megnyilatkozási lehetőségét szolgáló gondolatot, *Az ember tragédiája* jelentőségét fölfedte és a tudomására adta azoknak is, akiknek az eszme, mint költői és művészi valóság, kívül esik a fogalom körén. A hat elemít végzett tanyai magyar, aki-

nek a szép és fenséges a legjobb esetben külsőség, de semmiképpen sem filozófiai elem, vagy esztétikai kérdés, a szabadtéri rendezéssel közvetlen kapcsolatba került élménnyel: vagyis azzal az értelmi izgalommal és érzelmi felindulással, amely egyedül képes arra, hogy megtermékenyítse képzeletét. [...]

A sikernek ezen a pontján a szabadtéri előadás a küldetés hatalmas és magasabbrendű munkáját végzi, váratlanul megindítván ezt a föltartóztathatatlanul mutatózó folyamatot, amely az irodalom jogaiba való helyezésével visszaadja a színpadot igazi hivatásának. [...] *Bibó Lajos*"

*

Különösebb változás nem történt az előző évi szabadtéri játékok megrendezésében. Megnagyították a tribünt hatezer személy befogadására. „Az ebben az esztendőben is Bánffy rendezte Tragédia minden vonatkozásban a múlt évi előadást nemcsak méreteiben, hanem hatásaiban is túlszárnyalta – írja *A szegedi szabadtéri játékok történetében Lugosi Döme*. [...] Mi lett volna a szabadtéri játékok sorsa, ha nem kapunk 34-ben, különösen 35-ben olyan hatalmas lendületet a rendezéstől, mint amilyent kaptak? [...] Salzburg felismerte, hogy mit kapott Reinhardtól. Szeged úgy tett, mintha nem lenne azzal tisztában, hogy mit adott a játékok révén Bánffy Miklós és Oláh Gusztáv. [...] A jelenkort esetleg meg lehet téveszteni. Az utókort nem. Bánffyké közvetlenül Szeged újjáépítői mellé írták be a nevüket a város történetébe.”

Ugyancsak Lugosi könyvéből szerezhetünk adatokat Bánffy honorálásáról, anyagi javadalmazásáról is.

„Bánffynak, amikor tavaly felkértük, hogy legyen a szegedi játékok főrendezője, az az egy föltétele volt, hogy Oláh Gusztáv legyen mellette a rendező. Pénzről nem került köztünk szó. Amikor az 1934-dik játékok befejezése után búcsúlátogatást tett a rendezősnél, megkérdeztük, hogy mi volt a készkiadása?

– Adjatok ide hatvan pengőt, válaszolta, aztán kvittek vagyunk.

34-ben a Horthy-kollégiumban lakott, a miniszteri lakosztályban. 35-ben a Hungáriában béreltünk számára lakást, ahol Bánffy szerény egyszobás lakásáért 71 pengőt fizettünk. Ezen a két tételen kívül Bánffy egyetlen fillérébe sem került a játékoknak. [...] Nem kapott Bánffy se tízezer, se ötezer pengő honoráriumot.”

1935 őszén úgy látszott, hogy a játékok további megrendezése veszélyben forog, lévén, hogy súlyos, 38 ezer pengős veszteséggel, anyagi deficittel zárták az ünnepségeket. Felmerült az a gondolat is, hogy magánkézbe adják a szervezést. Ilyen alapon kezdtek tárgyalni a szegediek Janovics Jenő doktorral. „Itt már tapasztalt, vérbeli színházi embert kerestek, aki a városnak új tervekkel, és tanácsokkal könnyítse meg a munkáját. Emiatt esett a választás Janovics Jenő doktorra, aki harmincöt éves színgazgatói múlttal a háta mögött, sikerrel vállalkozott a nagy feladatra. [...] Janovics Jenő három régi, kipróbált munkatársát vette maga mellé segítségül a művészi rendezésben, Imre Sándor rendezőt, Fekete Mihály és Ihász Aladár volt színgazgatókat – írja *Szentimrei Jenő* a kolozsvári Pásztortűz 1936. aug. 15–31-i számában, *A szegedi szabadtéri játékok* című cikkében. – Vállalkozásukat, melynek méretei a nálunk megszokottakat sokszorosan túlhaladták, a legteljesebb siker koronázta. Országrészünk kisebbségi színgazgatói ilyen nagyszabású feladat elé talán soha nem is kerülhetnek. Ezért rejt ráknézve értékes tanulságokat Janovicsék nemcsak elvégzett munkája, de hatalmas és egyhangú magasztalásokban megnyilatkozó sikere is. [...] És örömmel kell feljegyeznünk, hogy a szegedi előadások szereplőinek igen nagy hányada szintén itteni iskolán nevelő-

dött, tőlünk elszármazott művész, Táray Ferencen és Tókécs Annán kezdve, Feketen, Iháson, Oláh Ferencen, Földényi Lászlón, Solthy Györgyön és Sümegi Ödönig.”

Az Ellenzék 1936. augusztus 14-i *Nagy sikere volt Szegeden a Bizánc szabadtéri előadásának* című aláíratlan cikkében számol be leghamarabb az erdélyi olvasóknak. Többek között: „A magyar Salzburg-nak igazán dicsőségére vált az előadás, melyet dr. Janovics Jenő kitűnő rendezésében, Bánky György kísérezzenéjével adták elő egy páratlanul szép, nyolcszékű színpadon, melyet Vargha Mátyás tervezett. [...] Az utolsó kép végjelenete különösen páratlan hatást tett az egybegyűlt előkelő közönségre. Ugyanis ekkor kivilágosodtak a torony ablakai, az árkádok, a Mária-szobor, a sokszínű ablakok, és a Dóm kapui feltárultak. Bentről felzúgott az orgona, az oltár felől mennyei fény áradt a térre. [...] Anna császárnét Tókécs Anna alakította nagy sikerrel. Kiss Ferenc szoldoskapitánya ércfigura. Több, városunkban jólismert színész vett részt őszinte sikerrel az előadásokon. Táray Ferenc, aki Konstantin császárt alakította, Földényi László, Oláh Ferenc és Fekete Mihály, aki Demetert alakította. Fekete alakítása nagy feltűnést keltett és a budapesti lapok nagyon dicsérték.”

Ebben az esztendőben, amikor már Dsida Jenő a Keleti Újság szerkesztője, ez a lap is állandóan és behatóan tájékoztat a szegedi nyári játékok eseményeiről. 1936. július 20-án az előkészületekről írnak *Felépült már Szegeden a Dóm-téri hatalmas színpad* címen, Gara Ernő *Kirobbanó sikere van a Tragédia szegedi szabadtéri előadásának* c. írása a lap 1936. augusztus 7-i számában lát nyomdafestéket, augusztus 14-én pedig a *Bizánc* nagy sikeréről tudósítanak. Augusztus 27-én a már Kolozsvárra hazatért Janovicsot interjúvolja Marton Lili az Ellenzékben. A Keleti Újság 1936. július 20-i számából idézem:

„A ma már európai hírv és rangú Dóm-téren az idén ötödször rendezik meg az ünnepi Szabadtéri Játékokat olyan keretek között, amikkel európai viszonylatban csak a salzburgi Festspieleek konkurálhatnak. [...]”

Szeged városa az idén dr. Janovics Jenőt hívta meg a szabadtéri játékok művészeti rendezői tisztjére. Janovics több kiváló transzilvániai munkatársával olyan előadásokat készít elő Szegeden, amelyek mindegyike eseménye lesz a nyári szezonnak. Már az előkészületekből is látszik, hogy az idei rendezés, felhasználva az építészeti és természeti adottságokat, valamint továbbfejlesztve a négyéves siker tapasztalati, új értelmezést, új színpadi megoldást és új idegenforgalmi állomást fog jelenteni.

Janovics Jenőnek sikerült augusztus 1-től 16-ig Szegedre hívni a magyar színjátszás legkiválóbbjait. A főszereplők között egész sor transzilvániai művész szerepel. *Az ember tragédiája* a program első eseménye, Ádámot Lehotay Árpád, Évát Lányi Margit, Lucifert Kiss Ferenc és Táray Ferenc felváltva játsszák. A Tragédia háromszor kerül színre, majd soron következnek a *Bizánc* premier jellegű szabadtéri előadásai. Herczeg Ferenc színművének szereplői: Konstantin – Táray Ferenc. Irene – Tókécs Anna, Giovanni – Kiss Ferenc, Herma – Olthy Magda, Lalla Kalil – Kürthy József. A *Bizáncot* is háromszor adják elő. Augusztus 14-én tartják a *János vitéz* szabadtéri premierjét a csillagos ég alatt. Kukorica Jancsit Palló Imre, Iluskát Réthy Eszter, Bagót Kiss Ferenc, a Francia királyt Gózon Gyula, a Királynőt Halász Gitta alakítja. [...]”

Gara Ernő cikkében ez áll:

„(Szeged, augusztus 5.) A hatás olyan lenyűgöző, hogy csak az elragadtatás szavai törnek fel minden nézőből [...] *Az ember tragédiájának* rendezése és beállítása az idén dr. Janovics Jenő alkotása volt és ezért nekünk közelfekvő esemény. Büszkén olvassuk az elismerő sajtó soraiból: »...a siker a művészi rendezőé, Janovics Jenő doktoré, illető-

leg vele együtt a kitűnő rendezői gárdáé, akik Transsylvania hegyeiből idejöttek a magyar Alföldre megmutatni, hogy a magyar szellem kultúrája elevenen él, izzik és világít még ma is odaát.»

Amit a kritika lejegyez:

A Szegedi Napló így ír: „...az idei Tragédia a múlt évektől lényegesen különbözik. A rendezés alapjául szolgáló kilenc síkból álló színpadot mint objektív adottságot Janovics Jenő örökölte az elmúlt évekből és ezen nem is változtatott. Azonban minden, ami e fölött az alapépítmény fölött van, magán hordja a feladat megoldásában elmélyült rendező keze nyomát. Az idei Tragédia előadásában a nagyszerűségek a szélesen ívelő vonalak, hangban, mozdulatban a megnövekedett arányok dominálnak. Grandiózus élmény a tetőteraszokról egymásnak megfelelő fanfárok és szavalókórusok hangjátéka, a tér bekapcsolása a játékba, az ezer főnyi személyzet tengerhullámmása.»

A Pesti Napló szerint: „Janovics Jenő a játékeret a legszélső határig kiszélesítette, bekapcsolta a játékba a tér architektónikus szépségeit, a távolság vissza-visszahullámzó hanghatásait, a tornyok kivilágított szárnyaló magasságát. Legfőképpen pedig a lehetőségeikig kiküszöbölte a szabadtéri színpaddal ellentétes plasztikus és realiztikus díszleteit, igyekezett mindent szimbolikusan megoldani, vetítéssel, a vetítés színeivel és változataival érzékeltetni. Nemcsak a felhők és fátylak teszik változatosá szinte montázszerűen a képek hangulatát, de magában a képben is – szinte a végszavak varázsütésére – új képek, új szimbólumok jelennek meg. Végül pedig a falanszter gigácsi világában – megmozdul a kép és a fogaskerekek, feszültségmérők mutatóinak forgása, mozgása jelzi ennek a világnak monoton, kimért gyáréletét. Az állókép itt ténylegesen mozgássá változik és már csak egy lépés és ebben a par excellence szabadtéri színpadi előadásban szerepet kap – a film technikai mozgalmassága is.

Győzött a meteorológia.

Janovics Jenő felesége, Poór Lili ragyog az izgalomtól és a boldogságtól. Már látja, tudja a sikert. Apró kis érdekességeket közöl:

– Tudja, ez az eső... mennyire drukkoltunk. Már arra gondoltunk, hogy nem lehet megtartani az előadást. Nekem jutott eszembe, kérdezzük meg az itteni Meteorológiai Intézetet. Kitűnő vezetője van, híres tudós, Kogutovitz. Én mentem fel hozzá. »Jól van, nagyságos asszonyom, be fogom mondani a prognózist, negyedóra múlva jöjjön érte.« Negyedóra múlva Kogutovitz a következőket közölte: »Most két óra van, ugyebár: négy órakor el fog állni az eső és estére úgy megjavul az idő, hogy az előadást meg lehet tartani.« Képzelve, milyen drukkosan vártam a négy órát. Én hittem a jóslataiban. És képzelve, – négy órakor pontosan elállt az eső.

Másnap reggel a színházi irodában várok Janovics Jenőre. Azt mondták, jöjjen korán, mert fél kilencre már mindig bent van. Azt kérdeztem tőle, kicsit hazai intimtással, hogy »mondja, direktor úr, kicsit nem drukkol a feladattól? Hiszen önnek ez az első ilyen munkája.«

– Hát Clujon és Oradeán ki rendezte az első Jederman-előadásokat? [...]

Boldogan mondja:

– Remek dolog, hogy itt minden anyagi eszköz a rendelkezésemre áll. Boldog vagyok, hogy ezt a feladatot rám bízta az idén.

A jövő tervei felől érdeklődöm. Azt mondja Janovics doktor, hogy a következő évben szeretne itthon is egy szabadtéri Tragédia-előadást rendezni.

– Meghívtam Gogát, mert az a tervem, hogy otthon román és magyar nyelven adnók elő a Tragédiát. Román nyelven Goga fordításában. Goga kimentette magát, de a tervem egyébként nagyon tetszik neki és nincs kizárva, hogy jövőre Clujon is felláthatunk egy szabadtéri színpadot. *Gara Ernő*”

*

Aláíratlan beszámoló a Keleti Újságból (1936. aug. 14.)

„Szeged, augusztus 12. [...] Janovics Jenő és munkatársai olyan művészi elgondolással és technikai bravúrral oldották meg az előadás szabadtéri rendezését, hogy a *Bizánc* – a magyarországi sajtó szerint – még évek hosszú során át műsordarabja lesz a szegedi szabadtéri játékoknak.

Amikor a szegedi Dóm tornyában elharangozták a nyolcat, ezer és ezer ember várta lélegzetvisszafojtva az előadás megkezdését. Negyed kilenckor háromszor egymás után megszólaltak a harsonák és a Fogadalmi templommal szemben lévő épület tetején egymás után több ágyúlövés dördült el, jelezve, hogy megkezdődött a török hadsereg ostroma Bizánc ellen. Hatalmas zsvajv tölti be a teret. Sűrűn hangzik fel a »Jézus« és »Kirieleison«, úgyszintén az »Allah« és »Mohamed« kiáltások. A nézősereg szinte dermedten nézte az élethű ostromot. Amikor a harcizaj elcsendesült, a hatalmas nézősereg előtt megelevenedett tizennégy méter magas kupolájával Konstantin császár gyönyörű palotájának fogadóterme, mögötte a legfelségesebb díszlettel, a Fogadalmi templommal.

A Dóm-téri éjszaka képe Varga Mátyas pompás díszletépítményeivel tökéletes illúzióját tudta kelteni a haldokló Bizáncnak.

Herczeg Ferenc, aki az előadást megelőzőleg napokon keresztül figyelemmel kísérte a Bizánc színpadi jelmezes próbáit, Imecs György főispán és Pálffy József dr. polgármester társaságában, a legnagyobb elragadtatás hangján nyilatkozott Janovics Jenő művészi elképzeléséről, a darab pompás, fényűzőnek nevezhető kiállításáról és az elsőrendű művészek játékáról.

A szabadtéri előadások egyik kiemelkedő jelenete volt, amikor Lalla Kalil hírül viszi a palotába a szultánnak azt a parancsát, hogy mindenkit ki kell végezni. Ebben a pillanatban kinyílt orgonabúgás közepette a fényárban úszó templom szentélye, hogy vezekelve várják a biztos halált. Valóságos fénysugár özönlött a templom tornyára és homlokzatára, bent, felzúgott az orgona, láthatatlan fényforrások szikráztak, kék de rengés sugározta át a Szűzanya alakját, kitérült a Dóm főkapuja, belülről földöntúli fényt árasztott az oltár és száz és száz főnyi tömeg meggörnyedve roskadt le a Hit égi fényében.”

Szegedről jelentik: *Herczeg Ferenc* hosszabb levelet intézett Janovics Jenőhöz, melyben többek között a következőket írja:

„Hazaérkeztem a Húvösvölgybe, ahova halaszthatatlan kötelességek szólítottak, de lelkem még telítve van azzal a fény- és harmóniaözönnel, mellyel Ön a szegedi Dóm-teret megtöltötte. Nem tudom már, hogyan folyt le az előadás, bizonyos azonban, hogy Ön, kedves Igazgató Uram, engem olyan szenzációs élvezetben részesített, amilyen csak a legritkább drámaíró életében adja elő magát. Megmutatta, hogyan lehet egy lejátszott, régi darabot fiatallá, újjá, mássá, mélyebbé és önmaga fölé szárnyalóvá tenni. Mindig tudtam, hogy Ön legelső rangú rendező, de ahogyan ezúttal ki tudta aknázni a totális lehetőségeket, az egyenesen elképesztett! Hálásan köszönöm, és boldogan látom, hogy a budapesti sajtó milyen tisztelettel és megértéssel méltatja Önt.

Valósággal meghatott az odaadó szeretet, mellyel a művészek a feladatukat megoldották. Tókes Annáról, Tárayról, Kiss Ferencről, Kürtiről, Bartosról mindenki

tudja, hogy jeles művészek, de ezúttal olyan lendületet, erőt és színgazdagságot vittek a színpadra, mely előttem, a régi színházi ember előtt is ismeretlen volt. Az volt az érzésem, hogy oroszlanok játékát nézem. Kérem, adja át nekik egyenként hálás köszönetemet, és legszívesebb üdvözetemet. Nagy és kellemes meglepetés volt nekem Fekete epileptikus nagyhercege és Földényi hátorzongatóan vad Achmedje, valamint Ihász Spiridonja. Őket nem ismertem eddig, de ezentúl ismerni fogom őket. Kérem, adja át nekik is hálás üdvözetemet, valamint Olhynak, Mezeynek, Oláhnak, Básthynak, Serfőzőnek, Zemplényinek, és Bánkynak. Ha valakit kifejejtettem volna, – mert nincs előttem színlap – pótolja ki kérem, mert hiszen minden egyes szereplő rászolgált a hálmra. Egyébként jó időjárást és nagy sikert kívánok és vagyok szíves üdvözlettel lekötelezett igaz híve: Herczeg Ferenc” (Keleti Újság, 1936. augusztus 19.)

*

Marton Lili interjúja:

„Cluj. (Az Ellenzék tudósítójától.) Házikabátban fogad a Szegedről hazatért dr. Janovics Jenő.

– [...] Boldogan az új feladattól, de félelemmel és aggodalommal mentem Szegedre – kezdi az interjút a szegedi szabadtéri játékok idei rendezője –, Bánffy Miklós gróf és Oláh Gusztáv után kellett rendeznem Szegeden. Olyan nagy nevek után, akik legelső márkái a magyar színpadi rendezésnek. Ilyen kiváló és zseniális előadások után szívesen nehéznek éreztem a rám váró feladatot. Négy hét állott a rendelkezésemre és ez alatt az idő alatt három nagy darabot kellett beállítanom. [...] Nagy hálával tartozom munkatársaimnak és nagyon örülök annak, hogy mind a három segítőtársamat elismerték és felfedezték. Ihászt, aki a János vitéz megrendezésében volt a jobkezem, a debreceni színház szerződtette rendezőnek, Fekete Mihályt felfedező cikkekben méltatták a pesti lapok, úgy, hogy most többfelé tárgyal és nem valószínű, hogy a budapesti Nemzeti Színház fogja lekötöni. Imre Sándor egyelőre visszajött, mert filmkötelezettségei vannak. Ő a Bizánc megrendezésében volt segítségemre.

– Óriási munka lehetett.

– És súlyos felelősség – mondja Janovics Jenő – különösen a város vezetőségével szemben, akik az én rábeszélésemre csinálták meg saját kezelésükben a játékokat. Eddig magánvállalkozások rendezték meg az előadásokat és a város vezetősége most is 25–30 000 pengős deficitre számított, és ezt vállalta volna. Számításuk nem vált be. Ötezer pengő tiszta hasznot hoztak az idén a szegedi szabadtéri játékok. Ezt az összeget arra használják fel, hogy pályadíjat tűzzenek ki speciálisan szabadtérre írt és a Dóm-téren előadható darabra. Nagy esély ez a mi íróinknak is, és nem szabad elszalasztani. [...]

– Melyik darab előadására a legbüszkébb, direktor úr?

– A Bizáncra – feleli. – Ugyanis Herczeg Ferenc azt mondta, hogy ő nem vállalja a felelősséget ezért a próbálkozásért. Mint szerző, ő érzi a legjobban, hogy a Bizánc zárt színpadra való s nem szabadtérre. És éppen az volt számomra a szép, az igazi feladat. Nem járt utakon haladni. És kitűnt, hogy a *Bizánc* szabadtéri előadásán olyan szépségek jöttek ki ebből a csodálatos darabból, ami zárt színpadon eddig soha, sehol. És ezt Herczeg Ferenc ismerte el legelőször.

Kulisszatitkok

– Hogyan lehet az – kérdeztem –, hogy a hatalmas Dóm-téren nem vesztek el annak a történelmi drámának halk szépségei?

Janovics Jenő mosolyog.

– Tudni kell, hogy a szegedi Dóm-tér tízezer négyszögméter és mérnöki számítás szerint negyvenezer állóhely van benne. És ezen a hatalmas téren olyan az akusztika, hogy a legtávolabbi helyen is tökéletesen hallják a leghalkabb suttogást is. A tér már megépítéskor a szabadtéri játékok szolgálatában állt. Jobb akusztikája van a térnek, mint a legkisebb kamaraszínháznak.

– Gigantikus munka lehetett annak a kilencszázezer embernek a rendezése.

– És a hat hét alatt egy hangos szó, egy ellenvetés nem esett abban az önfeláldozó csoportban. Csodáltam hősiességüket, önfeláldozásukat. Hosszú éjjeleken át, szakadó esőben próbáltak hajnalig. A sztárok is, valamennyien. Tökéletesen átáztak, a víz csurgott az arcukon. És amikor esőszünetet akartam adni nekik, hogy legalább egy csésze forró teát igyanak – ezt nem akarták elfogadni.

– Olvastuk, hogy szombaton tizenötezer ember nézte végig a *János vitézt*.

– Igen. Tizenhét filléres vonat jött csak Szegedre. Szinte félelmetes volt ez a tömeg a hatalmas téren. Szébb feladatot nem is kaphat rendező, mert a szabadtéri játéktípus most van kialakulóban. Tervezni, újat alkotni, újat adni. [...] Már most ajánlatot kaptam a szegedi főispántól és polgármestertől a jövő évi rendezésre. Természetesen szívesen elfogadtam ajánlatukat, úgy hogy már ennek az évnek októberében hozzáfogunk az előkészületekhez. [...] *Marton Lili*”

*

Az 1936-os szegedi szabadtéri színpadi eseményekről az összefoglaló-elemző, több folyóiratoldalt kitevő, az erdélyi olvasót behatóan tájékoztató cikket a Pásztortűz augusztus 15–31-i számában *Szentimrei Jenő* jegyzi:

„A szegedi szabadtéri játékok.

[...] Ezidén új fordulat következett a szabadtéri játékok történetében, mely a jelek szerint a játékok jövőjét is egyszersmindenkorra biztosítja. Maga Szeged város vette kezébe az újjászervezést és az anyagi gondozást. Itt már tapasztalt, vérbeli színházi embert kerestek, aki a városnak új tervekkel és tanácsokkal könnyítse meg a munkáját. Emiatt esett a választás Janovics Jenő dr.-ra, aki harmincöt éves színházi múlttal a háta mögött, sikerrel vállalkozott a nagy feladat megoldására. Pásztor József helyett az igazgatás a város megbízásából ma Szalay József ny. rendőrfőkapitány, a Dugonics-Társaság elnöke kezeiben összpontosul, kinek a szegedi újságírói kar áll rendelkezésére, a sokirányú szervező munka lebonyolításában, míg Janovics Jenő három régi, kipróbált munkatársát vette maga mellé segítségül a művészi rendezésben, Imre Sándor rendezőt, Fekete Mihály és Ihász Aladár volt színházigazgatókat.

Mikor e sorokat írom, csak *Az ember tragédiája* és a *Bizánc* előadása alapján lehet bírálatot mondani Janovicsék munkájáról. Előrebocsájthatjuk, hogy vállalkozásukat, melynek méretei a nálunk megszokottakat sokszorosan túlhaladták, a legteljesebb siker koronázta. Ország részünk kisebbségi színigazgatói ilyen nagyszabású feladat elé talán soha nem is kerülhetnek. Ezért rejt ránk nézve értékes tanulságokat Janovicséknak nemcsak elvégzett munkája, de hatalmas és egyhangú magasztalásokban megnyilatkozó sikere is. Ebből tűnik ki, hogy mit tudott volna ez a régi, sok tapasztalattal és tudással rendelkező színházi ember idehaza felmutatni, ha megfelelő anyagi segélyforrások és megfelelő művészi személyzet áll rendelkezésére. Valamikor, húsznál is több éve talán, néhány nagyvonalú rendezéssel idehaza is nagy próbát állott Janovics. Aki emlékszik a *Szentivánéji álm* és *Az ember tragédiája* új beállítására, melyekhez Bécsben tervezette a díszleteket, s aki nem feledkezett el Shakespeare és Molière-ciklusának néhány kitűnő előadásairól, az ma nem tartja meglepőnek, hogy Szegeden, a roppant méretek és ará-

nyok között is elhatározó sikerrel tudta megállani a helyét színházunk egykori kipróbált igazgatója. És örömmel kell feljegyeznünk, hogy a szegedi előadások szereplőinek igen nagy hányada szintén itteni iskolán nevelődött, tőlünk elszármazott művész. [...]

Részletmegjegyzések helyett hadd számoljunk be a két előadás elgondolásáról és összehatásáról. *Az ember tragédiájában* Janovics az álomszerűség hangsúlyozását fokozta a vetített díszletek egymásutánjának megszakítás nélküli egybekapcsolódásával. Gomolygó ködökből bontakoztak ki az egymást követő színek hátterei. A színpad zavaró díszletezését csaknem teljes egészében mellőzte s néhány új ötlettel pergőbbé, mozgalmasabbá, feszültebbé tette a játékot. Különösen az egyiptomi szín megoldása kitűnő, ahol a színpad a fáraó trónterme helyett az épülő gúla környékét ábrázolja, s ide viteti ki magát hordozható trónuson a fáraó, megszemelendő a rabszolgák munkáját. Ezzel feleslegessé vált a díszletezés, azonfelül a hatásos felvonulás még fokozta a rendezés változatosságát.

A gúlaépítés nem emlékeztetett ezúttal a *Kék madár* Ej uchnem-képére s a rabszolgák felszabadulása sem idézi emlékünke a moziban gyakran látott, eredetileg reinhardti ötletet, mely a zsvajgó tömegből csak a magasba emelt kezeket vonultatja el a néző előtt. Pompás ötlet a Gréve-téri nyaktíló lábánál kötögető külvárosi asszonyok beállítása. Általában az egész forradalmi kép lendületben, mozgalmasságában az egész előadás csúcspontjára került. Megrázott, megdöbbenett, felkavart [...]

Új kísérlet volt a harmincméteres szegedi színpadon Herczeg Ferenc *Bizáncának* felújítása. Itt már nem befolyásolta Janovicsékat az elődök elgondolása, s a néző teljesen új színpadművészeti alkotás hatása alá kerülhetett. Nagyon érdekes megoldás választott Vargha Mátyás az egyetlen színpad díszletezésére, hogy valamennyi felvonás ugyanabban a keretben pereghessen le. A Fogadalmi templom homlokzatát bekapcsolva, körbenfutó árkádsort képezett ki bizánci stílusban természetesen, melynek a nézők felé hajló két szárnyát kupolás bizánci tornyocska zárja le. Ez a „tornyocska” szegedi mértékben tizennégy méter magasságot jelent. A színpadon Konstantin orosz-lános-sasos kettős trónszéke uralkodik. Mellette jobbról-balról lépcsőzetesen három-három bíborbársony ülőke: ez minden belső berendezés. Az árkádokat vörös függönyök zárják, kísértetiesen libegve az esti szélben. A színpadot a néző háta mögött két toronyépítmény egészíti ki. A vegytani intézet lapos teteje csipkés bástyatoronnyá van kiképezve s ugyanígy csipkés kőpártázat vonja körbe az időjárásvizsgáló intézet saroktornyocskáját, négy emelet magasságban.

Ezen a két bástyán dül az ostrom Bizánc birtokaért. Természetű ostrom, ágyúdörgéssel, fáklyákkal, fellobbanó és kialvó fényekkel, nyüzsgő katonatömegekkel, jajiáltásokkal. Minden a néző háta mögött és magasan a feje fölött úgy hat, mintha lángba és tűzbe borult volna csakugyan körülöttünk az egész világ s magunk is az ostromlott várban ülnénk. Hatásos hangulati előkészítés a majdnem szemközt megkezdődő cselekményhez. A rendezés Herczeg szavai szerint is, önmaga fölé növelte ezt a drámát. Csupa ellentétes hatással dolgozik, innen a mély benyomás, melyet a nézők ezreire tesz. A csatazaj után két vékony hang párbeszéde, tömegjelenet zajaira magános ember tépelődése, hisztérikus asszonyi kitörésekre ágyúdörej-válasz a falakról: mindez fenséges aláfestést ad a színpadi akciónak, élesen előtérbe löki a magánszereplők minden hangsúlyát, minden mozdulatát. Janovics és kitűnő munkatársa, Imre Sándor, itt bontották ki képességeik egész hangsorát. Bizánc döntötte el Janovics ügyét Szegeden és pedig a legkedvezőbb alakban. Egyhangúan alakul ki a vélemény:

– Szeged megtalálta a maga rendezőjét és a kereteibe illő darabot.

[...] Nincs kétség, hogy a szintén elsőrangú szereposztásban színrekerülő *János vitéz* már csak öregbíteni fogja Janovics szegedi sikerét, mely újabb bizonyíték a mi színpadi kultúránk magasrendűsége mellett. Ez az országrész nagy színpadi hagyományok letéményese, s a hagyományok hűséges és méltó folytatójának bizonyult Janovics és kis vezérkara Szegeden is. *Szentimrei Jenő*"

*

A legszebb anix a szegedi játékokról *Dsida Jenő* 1937 szeptemberéből:

„Szeged. Mintha százéves álomból ébredne az alvó Csipkerózsika – az elvarázsolt város. Máskor, mondják, nappal is olyan csendes, mintha éjszaka volna. Nincs vidéke, magára maradt, mint a kagyló a parton apálykor, ha visszahúzódik a víz.

Most nagy a sürgés-forgás, a Dóm téren munkások százai nyüzögnek, ácsolják, szegeznek, kalapálják a színpadot. Bent a fogadalmi templom hatalmas kupolája alatt is visszhangzik, döng a tompa zaj. A velencei Szent Márk-tér modern unokája nagy látványosságra készül.

Az idegeneket nyitott társasgépkocsik hurcolják körül a városon, a karszalagos idegenvezetők gépiesen kiáltják a hangtölcsérbe mondanivalójukat. A pályaudvar is nyüzög-harsog, tizenöt-húsz kocsiból álló különvonatok robognak be és ontják a népet a szabadtéri játékokra.

De egyebütt most is csend van.

A Tisza méltóságosan, öregesen hömpölyög, fekete vontatóhajók csúsznak a hátán temetési lassúsággal. Itt-ott egy-egy halászcsonak bodrozza a sárga vizet. A partfürdőn árnyatvető ernyősátrak tarkállnak, mint nagy piros, kék, lila gombák. Fürdőző kevés van már, mert hideg szelek fújdogálnak. Az újszegedi park nagylombú fái alatt gyermekek játszadoznak, párok sétálnak, andalognak.

Az egész város olyan, mint valami jóleső nyárdél utáni nyújtózkodás. Tágas, széles, nyájas, kényelmes és álmosan pislogó. A kávéház néptelen, a boltok üresek. Talán nincsenek is szegediek, csak idelátogató idegenek vannak.

Este azonban kigyúlnak a fényszórók a Dóm-téren. Tízezer ember szorong a nézőtér emelvényein. A négyszögletű, zárt térség épületeinek lapos tetején vörösén lobban fel a görögtűz, durrognak az ágyúk, létrákon tolongó janicsárok diadalordítása zúg. Hirtelen elnémul minden. Megvilágosodik az óriási színpad és megkezdődik a *Bizánc* tragédiája. A sokezes tömeg, melynek döböntő látványa magában is élmény, még a sóhaját is visszafojtja.

A szünetben iszonyú tolongás a különféle sátrak körül. Enni-inni akar mindenki. Messzi városokból, a magyar nyelvterület legtávolabbi pontjairól érkezettek üdvözlnek egymást zajos örömmel. Sok a másnyelvű beszéd is.

Az éktelen zsvajt túlharsogja a fanfárok hangja. Ki-ki a helyére. Csend. Táray, Kiss Ferenc minden szava tisztán hangzik. Ragyognak a csillagok Szeged fölött.

Mikor vége az előadásnak, félóraig ömlik, özönlik, árad, hullámszik a tömeg az állomás felé. A villamosok majd szétpattannak a zsúfoltságtól. Mintha mindenki menekülne.

Félóra múlva temetői nyugalom borul a várostra. A kávéházak bezártak már, a halászcárdákban halászlé mellett hallgatag emberek olvassák a buzdító feliratokat, hogy »legjobb hal a bor, mert abban nincsen szálka«.

Sötét éjszaka. A holdra felhők szállnak.

A Dóm-tér főbejárata fölött a modern Szeged elgondolójának, Klebelsberg grófnak emlékét hirdetik a büszke betűk: „Te saxa loquuntur”. Téged beszélnek a kövek.

A város alszik. A közeli tanyák még mélyebben alszanak.

A Tisza feketén, lassan hömpölyög. Ráér. Ezer évekkkel méri az időt.”

A Pásztortűz 1937. szeptember 17-i számában jelentek meg a fenti sorok, Dsida Jenő *Képeslapok Magyarországról* című sorozatában. Talán senkinek sem sikerült ilyen igézetesen visszaadnia az ünnepek lázában égő Tisza-parti város hangulatát, mint az Erdélyből jött költőnek, Bánffy és Janovics kedvelt fiatal kortársának, aki most éppen harmincéves, de a következő nyári játék idején már a házsongárdi kriptában nyugszik.